

Introducing the Oldest Copy of the Oldest Dated Version of the Unavailable Book Attributed to Sulaym b. Qays

Kazem Ostadi

Islamic studies scholar and researcher; MA in Qur'an and Tradition Sciences, University of Qur'an and Tradition, Qom, Iran¹

Abstract

Objective: manuscripts age can be considered from two aspects: 1. the oldest existing manuscript. 2. The oldest introduced version is unavailable, but there is an available copy. Since the oldest copy of the oldest known version of Sulaym's books has not been introduced yet, this research will examine it.

Research Method/approach: This research has investigated different types of manuscripts attributed to Sulaym b. Qays, using a descriptive-analytical method and inductive strategy. In addition, this research has studied and analyzed the No.15638 manuscript of Sulaym's book in the Parliament Library. In this research, while introducing the manuscript, at first the Sulaym's old version characteristics will be discussed, and then, this manuscript's specific information will be explained and compared genealogically to the structural models of other Sulaym's books.

Findings and Conclusions: The oldest copy of the oldest unavailable dated book attributed to Sulaym b. Qays contains two structural models. The manuscript was probably written in the 11th century AH (around 1036 AH/1626AD) or earlier, and the scribe is unknown. Also, although there are several other versions of this "structural model", they do not claim to be copied from the old version. Therefore, this Parliament Library version is the first edition of this model of Sulaym's books, in which it is claimed that the copy was inscribed from the old manuscript attributed to Abu Muhammad Romani. It is noteworthy that the Parliament versions and all the versions of Salim's C group, apart from the numerous traditional shortcomings, compared to other tradition models have about fourteen more traditions than some other structural models' versions, and also have different order.

Keywords: Manuscripts, Shi'ite theology, Abu Muhammad Romani, Parliament Library, to Sulaym b. Qays

---

1. Email: azemostadi@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4250-3189

معرفی قدیمی ترین استنساخ از قدیمی ترین نسخه تاریخ دار غیر موجود کتاب منسوب به سلیم بن قیس

کاظم استادی

نسخه پژوه و پژوهشگر مطالعات اسلامی، کارشناس ارشد علوم قرآن و حدیث، دانشگاه قرآن و حدیث، قم، ایران^۱

چکیده

هدف: قدمت نسخه های خطی یک اثر را از دو جنبه می توان در نظر گرفت: ۱. قدیمی ترین نسخه خطی موجود از آن کتاب. ۲. قدیمی ترین نسخه معرفی شده کتاب که البته غیر موجود است، اما استنساخی از آن در دسترس است. از آنجایی که قدیمی ترین استنساخ از قدیمی ترین نسخه شناخته شده کتاب های سلیم، تاکنون معرفی نشده است، در پژوهش حاضر، به بررسی آن خواهیم پرداخت. روش/رویکرد پژوهش: تحقیق حاضر به روش توصیفی - تحلیلی و کمک گرفتن از راهبرد استقرایی، گونه های مختلف نسخه های خطی کتاب های منسوب به سلیم بن قیس را مورد نظر و بررسی قرار داده و ضمن آن به صورت اختصاصی، نسخه خطی کتاب سلیم با شماره ۱۵۶۳۸ در کتابخانه مجلس را مورد مطالعه و تجزیه و تحلیل قرار داده است. در این پژوهش ضمن معرفی نسخه، ابتدا به مشخصات شکلی نسخه کهن سلیم پرداخته می شود و سپس، اطلاعات ویژه این نسخه به نسبت مدل های ساختاری دیگر کتاب های سلیم، تبیین و تبارشناسی می شود.

یافته ها و نتایج: قدیمی ترین استنساخ از قدیمی ترین نسخه تاریخ دار غیر موجود کتاب منسوب به سلیم بن قیس، از جهت فیزیکی یک نسخه است، اما از جهت محتوایی، شامل دو مدل ساختاری از نسخه کتاب های سلیم است. تاریخ کتابت نسخه، احتمالاً قرن ۱۱ق (حدود ۱۰۳۶ق) یا پیش از آن است و کاتب نسخه نیز، نامشخص است. همچنین، باینکه از این «مدل ساختاری» نسخه، چند نسخه دیگر وجود دارد، اما در آن ها ادعای کتابت از نسخه قدیمی نشده است. بنابراین، این نسخه مجلس، اولین نسخه از این مدل کتاب های سلیم است که در آن ادعا شده، کتابت نسخه از روی نسخه قدیمی منسوب به ابومحمد رمانی صورت گرفته است. قابل توجه است که نسخه مجلس و تمامی نسخه های گروه ج سلیم، جدای از کاستی های فراوان احادیث، نسبت به مدل های پر حدیث دیگر، حدود ۱۴ حدیث، اضافه از چند «مدل ساختاری» دیگر دارند و نیز، ترتیب احادیث متفاوتی از مدل های گروه های دیگر دارند.

کلیدواژه ها: نسخ خطی، کلام شیعه، ابومحمد الرمانی، کتابخانه مجلس شورای اسلامی، سلیم بن قیس

۱. رایانامه: kazemostadi@gmail.com، شناسه پژوهشگر: ۰۰۰۰-۰۰۰۲-۴۲۵۰-۳۱۸۹

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۶/۲۲ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱/۲۶

مقدمه

کتاب‌های منسوب به سلیم بن قیس، متونی روایی هستند با موضوعات تاریخی-کلامی، همانند ارتداد اصحاب پیامبر (ص)، تأکید بر افضلیت اهل بیت (ع)، جمع‌آوری قرآن توسط علی (ع)، تشریح بدعت‌های خلفای سه‌گانه، تصریح به تعداد امامان (ع) از طرف پیامبر (ص)، شرح ماجرای سقیفه بنی‌ساعده، گفتارهای پیامبر (ص) مبنی بر وصایت و ولایت بلافضل حضرت علی (ع)، مهدویت و غیره (سلیم بن قیس، ۱۳۹۷: ص ۷۷۷-۷۳۲). جدای از این موضوعات کلی، حجم زیادی از مسائل تاریخی ریزتر نیز در ضمن روایات کتاب، قابل مشاهده هستند (سلیم، ۱۴۱۵: ۳/ص ۱۴۴۰).

از حدود قرن چهارم هجری قمری (ابن غضائری، ۱۴۰۶: ص ۳۶)، مناقشاتی درباره کتاب سلیم بن قیس و نیز صحت و اعتبار احادیث سلیم و همچنین «کتاب‌های کنونی منسوب به سلیم» در منابع شیعی وجود داشته و دارد (نک: استادی، ۱۴۰۰: ص ۱۹۵ به بعد) و حتی درباره وجود شخصیت سلیم بن قیس، اقوال مختلفی وجود دارد. برخی این نام را موهوم یا مستعار می‌دانند (مدرسی، ۱۳۸۳: ص ۱۲۰)، برخی این نام را با شخصیت‌های دیگری همانند سلیمان بن قیس یشکری یا قیس بن عباد (به عنوان نمونه نک: یحیی، ۱۳۹۷: سراسر متن) تطبیق می‌کنند. از آنجایی که رد پای مستقلی از او در آثار رجالی و منابع وجود ندارد، معتقدند که به دلایلی، سلیم بن قیس، نام دیگر این شخصیت‌ها است. برخی نیز، سلیم بن قیس را شخصیتی واقعی و از اصحاب حضرت امیر (ع) قلمداد نموده‌اند (سلیم بن قیس، ۱۴۱۵: ۱/مقدمه).

جدای از این مناقشات متعدد و متنوع، یک مسئله بنیادین در خصوص کتاب سلیم، وجود چندطبقه راویان سنی مذهب در اسناد این کتاب است. ابان بن ابی‌عیاش و معمر بن راشد، مطمئناً از عامه هستند (به عنوان نمونه، نک: ابن حجر، ۱۳۲۶: ۱۰/ص ۲۴۳)، اما وضعیت ابن‌همام، اختلافی است. عده‌ای اندک او را شیعه و حالتش را در تقیه دانسته‌اند و عده بیشتری او را سنی مذهب دانسته و دلایل روشنی نیز بر این مسئله اقامه می‌کنند (حسینی، ۱۳۹۰: سراسر متن). بنابراین، با توجه به محتویات کتاب سلیم و کثرت مطاعن موجود در کتاب و حتی تصریح به کفر شیخین (سلیم بن قیس، ۱۳۹۷: ص ۶۵۴)، نقل و انتقال کتاب سلیم برای این چند راوی سنی مذهب، آن‌هم پشت سر هم، استبعاد پیدا خواهد نمود.

همچنین، جدای از این دست ابهامات، لازم است توجه داشته باشیم که ابعاد مسئله احادیث موجود پیش‌روی ما از سلیم بن قیس، به جهت کمیت و کیفیت و نیز راویان آن‌ها، مختلف و دو دسته می‌باشند. ۱. احادیث کوتاه و غیر مطاعنی متقدم از سلیم که در منابع نخستین امامیه وجود دارند و همگی به نقل از شخص عمر بن اذینه عن ابان هستند؛ ۲. احادیث بسیار بلند و مطاعنی نسخه‌های خطی چندگانه کتاب کنونی سلیم که همگی از معمر بن راشد عن ابان بن ابی‌عیاش هستند، مگر اسناد برخی نسخه‌های متأخر که نونویس و جعلی هستند (استادی، ۱۴۰۰ الف: ص ۱۵۰).

در هر صورت، چه کتاب‌های کنونی سلیم، جعلی و ساخته قرن اول یا چهارم یا ششم هجری قمری باشند و چه اینکه شخصیت سلیم بن قیس هلالی وجود و هویت تاریخی نداشته باشد و نام سلیم بن قیس، نامی مستعار باشد و چه اینکه تألیف این کتاب، سهواً همانند برخی از آثار دیگر مانند *اختصاص والمسترشد* (استادی، ۱۴۰۰ ب: سراسر متن) به سلیم بن قیس منسوب شده باشد، اکنون لازم است که پژوهش‌هایی پیرامون نسخه‌های خطی این کتاب انجام شود.

با بررسی جدید (استادی، ۱۳۹۹ت: ص ۱۸۸-۱۴۵)، نسخه‌های خطی کتاب‌های منسوب به سلیم، ۴۹ نسخه فیزیکی (۶۴ نسخه محتوایی) از آن‌ها که غالباً از نظر قدمت، جدید محسوب می‌شوند و متعلق به بعد از قرن دهم هجری قمری هستند، شناسایی شده و اکنون، اطلاعات کتابشناختی اجمالی آن‌ها در دسترس است (استادی، ۱۳۹۹ت: سراسر متن). نسخه‌های خطی کتاب منسوب به سلیم، وضعیت بسیار پیچیده‌ای دارند. به این معنا که حدود هفت الی هشت مدل ساختاری با تحریرهای مختلف هستند که روایات آن‌ها از حدود ۷ تا حدود ۴۸ حدیث و مجموعاً حدود ۷۰ می‌باشند و البته در این مدل ساختاری از نسخه‌های خطی، یک حدیث مشترک نیز وجود ندارد (استادی، ۱۳۹۹ت: ص ۳۶۸).

قدمت نسخه‌های خطی یک کتاب را از دو جنبه می‌توان در نظر گرفت: ۱. قدیمی‌ترین نسخه خطی موجود از آن کتاب. ۲. قدیمی‌ترین نسخه معرفی شده از کتاب که البته غیر موجود است، اما استنساخی از آن در دسترس است. قدیمی‌ترین نسخه موجود از کتاب‌های منسوب به سلیم، نسخه خطی کتابخانه آیت‌الله مرعشی (شماره ۱/۱۳۲۵۲)، به تاریخ دوشنبه ۲ رجب ۹۱۸ق است که پیش‌تر معرفی و بررسی شده است (استادی، ۱۴۰۰ت: ص ۳۳۰-۳۰۳)، اما قدیمی‌ترین استنساخ از قدیمی‌ترین نسخه شناخته شده کتاب‌های سلیم، تاکنون معرفی نشده است که در پژوهش حاضر به معرفی و بررسی آن و پاسخ‌گویی به این سؤالات خواهیم پرداخت: ۱. مشخصات شکلی نسخه کهن سلیم چگونه است؟ ۲. اطلاعات ویژه این نسخه به نسبت مدل‌های ساختاری دیگر کتاب‌های سلیم چگونه است؟ ۳. آیا می‌توان این نسخه خطی را از جهاتی تبارشناسی نمود؟

پیشینه

پیرامون سلیم و کتاب منسوب به او، تحقیقات متعددی، پیش‌تر انجام شده است و مأخذشناسی نیز پیرامون این موضوع وجود دارد (استادی، ۱۳۹۹ج: سراسر متن). جدای از این مقالات و تحقیقات که حدود ۵۰ اثر هستند و همگی در مأخذشناسی سلیم بن قیس معرفی شده‌اند، چند مقاله نیز اخیراً منتشر شده است، همانند: استادی (۱۳۹۹ب) «اعتبار سنجی اصالت روایات مهدوی کتاب کنونی سلیم بن قیس و اعتبار کتاب، در آثار شیخ مفید». استادی (۱۴۰۰الف) «بررسی انتساب سند کتاب سلیم به شیخ طوسی». در میان این آثار، سه اثر به نسخه‌های خطی سلیم پرداخته‌اند: ۱. سلیم بن قیس (۱۴۱۵) کتاب سلیم بن قیس الهلالي، تحقیق محمدباقر انصاری. ۲. روضاتی (۱۳۹۳) «۳۱ نکته در باب سلیم بن قیس هلالی و کتاب او». ۳. استادی (۱۳۹۹) «معرفی نسخه‌های خطی سلیم». ۴. استادی (۱۳۹۹) «قدیمی‌ترین نسخه خطی و ترجمه فارسی کتاب منسوب به سلیم بن قیس». بنابراین، پژوهش حاضر، اولین پژوهش پیرامون معرفی «قدیمی‌ترین نسخه استنساخی» از «نسخه متقدم شناخته شده» از کتاب منسوب به سلیم است.

معرفی مدل‌های ساختاری نسخه‌های خطی کتاب‌های سلیم

با توجه به تمامی نسخه‌های خطی کتاب‌های منسوب به سلیم (استادی، ۱۳۹۹ت: سراسر متن)، هشت مدل ساختاری از نسخه خطی از کتاب سلیم قابل تبیین است که البته هرکدام از نسخه‌های یک «گروه - مدل» نیز، اختلافات و تحریرهای

متفاوتی در میان خود دارند. این مدل‌های ساختاری عبارت‌اند از: ترتیب گروه‌ها، بر اساس تعداد صعودی احادیث و هم‌نشینی فیزیکی مدل‌ها در کنار هم، تنظیم شده‌اند.

یکم: گروه ج، شامل دو مدل:

۱. مدل ساختاری حدود ۷ حدیثی، که شامل ۱۵ نسخه و این نسخه‌ها همگی بی‌سند و بدون تاریخ نسخه مادر هستند، اما همراه نسخه‌های مدل بعدی، متواتر نسخه برداری شده‌اند.

۲. مدل ساختاری حدود ۳۲ حدیثی که شامل ۱۵ نسخه و این نسخه‌ها نیز، همگی بی‌سند هستند. البته، فقط یک نسخه مجلس شورای اسلامی (شماره ۱۵۶۳۸)، منسوب به کاتبی مجهول، به نام ابومحمد الرمانی، شده است.

دوم: گروه ب، شامل سه مدل:

۳. مدل ساختاری حدود ۲۲ حدیثی، با سند محمد بن صبیح که ساختار ترتیب احادیث و نوع احادیث آن خاص خودشان می‌باشند. این مدل، دارای ۵ نسخه خطی است که قدیمی‌ترین آن مربوط به ۱۰۵۹ق است. همچنین، این مدل، حدود ۱۱ حدیث مشترک (متن کمی متفاوت) با گروه ج دارد و همه ۲۲ حدیث موجود در آن، با تفاوت‌هایی در گروه‌های ب و الف نیز وجود دارند.

۴. مدل ساختاری حدود ۴۲ (۲+۴۰) حدیثی، با سند «حسن بن ابی یعقوب الدینوری» یا سند «محمد بن صبیح بن رجا» و یا هر دو سند نسخه‌نویسی شده‌اند و ساختار، ترتیب احادیث و نوع احادیث آن با مدل قبلی متفاوت هستند. این مدل، دارای ۱۰ نسخه خطی است که قدیمی‌ترین آن مربوط به ۹۱۸ق است. همچنین، این مدل حدود ۱۹ حدیث مشترک (متن کمی متفاوت) با گروه ج دارد و ۲۲ حدیث موجود در آن، با تفاوت‌هایی در گروه‌های ب و الف نیز وجود دارند.

۵. مدل ساختاری حدود ۴۷ (۵+۴۲) حدیثی که ساختار، ترتیب احادیث و نوع احادیث آن با مدل قبلی، هماهنگ است و تنها ۵ حدیث از نسخه‌ای یافته شده در محروسه اصفهان، به آن‌ها اضافه شده است. این مدل، دارای ۹ نسخه خطی است که قدیمی‌ترین آن مربوط به ۱۲۸۲ق است. این مدل ساختاری، از حدیث ۱ (مطابق با شماره احادیث در نسخه چاپی انصاری) آغاز و تا حدیث ۵۸ ادامه یافته است که مابین آن، احادیث ۲، ۵ و ۴۹ الی ۵۷ وجود ندارند. نسخه‌های این مدل، غالباً احادیث ۴۳، ۴۴، ۴۵، ۴۶، ۴۷ اضافه بر مدل ۴ دارند.

سوم: گروه یا مدل «X» (مجهول)، شامل فقط یک اطلاع:

۶. این مدل ساختاری، در دسترس نیست. به این معنا که هیچ نسخه خطی از آن وجود ندارد. فقط بر اساس مدل قبل که ۵ حدیث اضافه و بیان شده که نسخه‌ای در محروسه اصفهان وجود داشته که جدای از دیگر احادیث احتمالی، این ۵

۱. معرفی مدل‌های هشت‌گانه جدید را حتی الامکان با هماهنگی مدل‌های محقق چاپ سه جلدی کتاب سلیم (تصحیح محمدباقر انصاری؛ ۱۴۱۵ق) نام‌گذاری نمودیم و ترتیب اسامی این مدل‌ها نیز، بر اساس سند و تعداد احادیث موجود در نسخه‌ها است. همچنین، دو مدل پنج و شش از نسخه‌های خطی که انصاری در مقدمه چاپ سلیم بیان داشته (نک: ۱/ص ۳۲۵)، غیرواقعی و فرضی هستند. بنابراین، برای اینکه مدل پنج تا هشت پژوهش ما با آن مدل‌های فرضی ایشان مخلوط نگردد، به جای استفاده از حروف ابجد رایج، از کلمات برای گروه‌های متفاوت با ایشان استفاده کردیم و آن‌ها را «گروه مجهول» و «گروه درهم» نام‌گذاری نمودیم.

حدیث را اضافه بر نسخه‌ها و مدل‌های قبلی داشته است. بنابراین، فرض می‌گیریم که نسخه‌هایی از آن در دوره مجلسی در اختیار بوده است و اکنون از آن با عنوان «نسخه مجهول» یاد می‌کنیم.

چهارم: گروه الف، شامل یک مدل:

۷. مدل ساختاری حدود ۴۸ حدیثی، با سند منسوب به شیخ طوسی که ساختار ترتیب احادیث و نوع احادیث آن جدید و خاص خودشان است. به این معنی که ترتیب احادیث و مقدار و حجم احادیث این مدل منسوب به طوسی، با تمامی نسخه‌های خطی مدل‌های دیگر متفاوت است. این مدل نسخه از کتاب‌های منسوب به سلیم، از قرن یازدهم هجری قمری و از دوره مجلسی ایجاد شده است و پیش از آن، اثری از آن در دسترس نیست. تعداد نسخه‌های گروه الف که اکنون موجود و در دسترس هستند، حدود ۷ نسخه خطی است که قدیمی‌ترین آن با تاریخ ۱۰۸۱ ق است.

پنجم: گروه یا مدل درهم، شامل یک تحریر:

۸. مدل ساختاری حدود ۹۹ حدیثی (۲۹+۲۲+۴۸)، با سند منسوب به شیخ طوسی، بعلاوه اسناد مدل‌های قبلی. این مدل نسخه، توسط محمدباقر انصاری (محقق نسخه چاپی سلیم) در دهه‌های معاصر طراحی و ایجاد شده است (استادی، ۱۳۹۹ پ: سراسر متن).

معرفی مشخصات شکلی نسخه مجلس شورای اسلامی

این نسخه از جهت فیزیکی یک نسخه است، اما از جهت محتوایی، شامل دو مدل ساختاری (مدل ۱ و ۲ از گروه ج) از نسخه کتاب‌های سلیم است. وضعیت مشخصات شکلی و فیزیکی نسخه را از دو منظر ویژگی‌های اختصاصی نسخه و مشخصات فیزیکی می‌توان ملاحظه نمود:

مشخصات اصلی کتابشناختی نسخه شماره ۱۵۶۳۸

این نسخه منسوب به سلیم، در کتابخانه مجلس شورای اسلامی تهران با کد دستیابی ۱۵۶۳۸ وجود دارد که مشخصات اجمالی آن عبارت‌اند از:

عنوان نسخه و مؤلف آن

چون متن اصلی نسخه افتادگی دارد، عنوان نسخه در ابتدای کتاب مشخص نیست. البته در دو برگ نونویس ابتدای نسخه، عنوان نسخه به ترتیب این‌گونه درج شده است «کتاب سلیم بن قیس الهلالی» و «هكذا وجد من کتاب سلیم بن قیس الهلالی رحمه الله». همچنین در بالای ابتدای متن اصلی نسخه نیز، عبارت قبل، به صورت نونویس با خط و جوهر مجزا از متن اصلی، درج شده است (نک: ص ۵ از عکس نسخه). همچنین، در انتهای متن (بخش مدل ۲ نسخه)، به عنوان نسخه، با این شکل تصریح شده است «تم کتاب سلیم بن قیس الهلالی» (نک: ص ۶۱ از عکس نسخه).

وضعیت کاتب و کتابت

کاتب نسخه: نامشخص است. در فهرست نویسی برخی پایگاه‌ها، اسم کاتب را «فخرالدین حیدر بن محمود حسینی

لنکری» ذکر نموده‌اند، اما صحیح نیست. او نسخه کتاب را مطالعه نموده و در برخی صفحات و نیز مشروحاً در صفحه آخر، اعتبار و تصحیح آن را تأیید نموده است (توضیح در صفحات بعد خواهد آمد). خط و جوهر نوشته او از نظر رنگ فیزیکی و خط‌شناسی، با خط متن اصلی نسخه متفاوت است.

تاریخ کتابت نسخه: احتمالاً قرن ۱۱ق (حدود ۱۰۳۶ق) یا پیش از آن. در حاشیه انتهای نسخه آمده است: بقلم اقل الأقلین المحتاج الی رحمه ربی العلی فخرالدین حیدر بن محمود الحسینی الانکری. وی از تلامیذ محمد امین الاسترآبادی (۱۰۳۶ق) است؛ که: قرأ علیه کتاب فوائدة المدنیة، سنه ۱۰۳۱ (إحدى و ثلاثین بعد الألف). بنابراین و با شواهد و قرائن دیگر، تاریخ احتمالی نسخه، پیش از ۱۰۳۶ق تخمین زده می‌شود.

محل کتابت: نامشخص.

وضعیت آغاز و انجام (مدل ساختاری ۲ گروه ج) نسخه

آغاز نسخه (صفحه نونویسی شده متأخر): کتاب سلیم بن قیس الهلالی. این کتاب در محضر حضرت علی بن الحسین علیه السلام قرائت شد و حضرت ...

آغاز نسخه (صفحه نونویسی شده متأخر): (صفحه قبل مخدوش شده است و نوشته‌های آن ناخوانا است).

هذا (... پارگی دارد: وَ مِنْ) كِتَابِ سُلَيْمِ بْنِ قَيْسِ الْهَلَالِيِّ رَحِمَهُ اللَّهُ عَلَيْهِ (در حاشیه انتهای خط نوشته شده: من مختصر البصائر سعد بن عبدالله اشعری ابی خلف القمی) رَوَاهُ عَنْهُ أَبَانُ بْنُ أَبِي عِيَّاشٍ وَقَرَأَهُ جَمِيعُهُ عَلَى سَيِّدِنَا عَلِيِّ بْنِ ... هَكَذَا وَجَدَ مِنْ كِتَابِ سُلَيْمِ بْنِ قَيْسِ رَحِمَهُ اللَّهُ.

آغاز نسخه (بخش اصلی متن متقدم): (افتادگی دارد) يحاسبون، منهم من يغفر له و يدخله الجنة بالإقرار و التوحيد و منهم من يعذب في النار ثم يشفع له الملائكة و الأنبياء و المؤمنون فيخرجون من النار و يدخلون الجنة ...

انجام نسخه: ... ما أشكل عليه إلى الله من ولايتنا ولم يعادنا، فنحن نرجوا له فأمره إلى الله فلما سمع ذلك معوية أمر للحسن والحسين صلى الله عليهما بألف ألف درهم لكل واحد بخمسمائة ألف. تم کتاب سلیم بن قیس الهلالی بحمد الله و عونہ صورتہ تاریخ المستنسخ غرة ربيع الآخر من سنة تسع و ثلثمائة كتبه ابو محمد بن الرمانی حامداً لله و مصلياً على رسوله صلى الله عليه و آله (درج تاریخ ۳۰۹ق، مخدوش است) (نک: استادی، ۱۴۰۱: سراسر متن؛ اشکوری، ۱۳۸۹: ۴۳/ش ۱۵۶۳۸).

وضعیت آغاز و انجام (مدل ساختاری ۱ گروه ج) نسخه

آغاز نسخه: (وجدت نسخة اخرى تعزى الى سليم رحمه الله عليه) بسم الله الرحمن الرحيم قال سليم و كنا جلوساً حول امير المؤمنين علي بن ابى طالب صلوات الله عليه و عنده جماعة من اصحابه فقال له ...

انجام نسخه: ... و اما الناصب انا و المعادى لنا فمشرک کافر عدو لله و العارفون بحقنا المؤمنون بنا مؤمنون مسلمون اولياء الله. (تمام)

سپس حاشیه نویسی جدید با خط و مرکب متفاوت دارد.

مشخصات ظاهری نسخه

خط متن: نسخ، با رنگ مشکی. در برخی از مواقع اندک و نیز برخی اعراب‌ها، رنگ شنگرف به کاررفته است.

نوع جلد: مقوایی با روکش ابر و باد.

تعداد صفحات: ۹۳ برگ (شامل هر دو مدل ساختاری نسخه ۱ و ۲ باهم). برگ ۱ تا ۳ صفحات اولیه و یادداشت‌ها. از برگ ۳ تا برگ ۶۱، نسخه مدل ۲ از گروه ج و از برگ ۶۱ تا ۹۵، نسخه مدل ۱ از گروه ج.

تعداد سطر: ۱۷ سطر.

اندازه نسخه: ۲۵cm/۵×۱۲/۹.

منبع: ملاحظه عکس نسخه و نیز، فهرست کتابخانه مجلس شورا، ج ۴۳، ص ۲۰۸-۲۰۷.

ویژگی‌ها و مشخصات کتابشناختی فرعی نسخه شماره ۱۵۶۳۸

از این مدل ساختاری نسخه، چند نسخه دیگر وجود دارد، اما در آن‌ها ادعای کتابت از نسخه قدیمی نشده است. بنابراین، این نسخه مجلس به شماره ۱۵۶۳۸، اولین نسخه از این مدل کتاب‌های سلیم است که ادعا نموده کتابت نسخه، از روی نسخه قدیمی منسوب به ابومحمد رمانی نگارش یافته است. هرچند که فعلاً شخص ابومحمد رمانی (ریحانی یا ...) به عنوان کاتب اولیه شناخته نشده است، تا تاریخ زندگی او به دست آید و مشخص شود که او در چه قرنی نسخه سلیم را کتابت نموده است که قدیمی بودن نسخه او، اثبات گردد.

در فهرست نگاری این نسخه، نسخه‌نویس نوشته است: «نسخه مهمی است و از روی نسخه مورخ ۳۰۹ هجری - یا به عبارت اصح ۶۰۹- کتابت شده است». احتمالاً این مطلب به اعتبار جمله‌ای که در پایان نسخه، به نقل از داخل نسخه، درج شده است: «بلغ الاعتبار و التصحیح بنسخة صحیحة قدیمة جدا هکذا تاریخه فی آخر الجزء الاول: غرة ربیع الآخر من سنة تسع و ثلثمائة، کتبه ابومحمد بن الرمانی ...». پیرامون این تاریخ کتابت در مقاله دیگری، مفصلاً صحبت شده است (استادی، ۱۴۰۱خ: سراسر متن).

وضعیت حاشیه‌نویسی متن

کمی تصحیح به صورت داخل متن و کمی نیز به صورت حاشیه متن دارد، اما حاشیه‌نویسی به متن در حد قابل توجه ندارد.

افتادگی‌های فیزیکی و نقصان نسخه

افتادگی صفحات اول دارد. شروع متن، از حدیث ۷ (به نسبت شماره احادیث کتاب چاپی سلیم) است. البته، تقریباً هفت صفحه از ابتدای حدیث هفتم را نیز به نسبت متن حدیث چاپ انصاری، کسری دارد. از آنجایی که مدل‌های ساختاری کتاب‌های سلیم مختلف هستند و متن احادیث و ترتیب آن‌ها نیز در مدل‌ها، گوناگون است، چندان قاطع نمی‌توان مقدار افتادگی ابتدای نسخه را مشخص نمود. به این معنی که تراز مشخصی وجود ندارد که به نسبت آن بگوییم چه مقدار از متن نسخه در ابتدا یا حتی انتهای نسخه، افتاده است.

وضعیت ترمیم

نسخه رطوبت دیدگی دارد، مخصوصاً در برگ‌های اولیه. موربانه در برخی صفحات کمی به نسخه آسیب رسانده است، مخصوصاً در برگ‌های پایانی. البته این آسیب چندان به متن نسخه آسیب نرسانده و خوانش متن را مخدوش ننموده است. نسخه ترمیم فیزیکی قابل توجهی نشده است، مگر همان یادداشت‌های اضافی اول نسخه که ظاهراً روی برگ‌های الحاقی واقع شده است و چندان نمی‌توان آن را ترمیم نسخه محسوب نمود.

وضعیت وقف و واقف نسخه

متأسفانه، روی وقف‌نامه کتاب، ورق چسبانده‌اند و وقف‌نامه و دو مهر بزرگ زیر آن پنهان شده و قسمتی که پیداست نیز ناخوانا گشته است که شبیه این جمله است: «فهرست ما فی کتاب سلیم بن قیس الهلالی ... للشیخ حسن بن سلیمان حلّی^۱ ... اثبات الرجعه للفضل بن شاذان ...». در برخی صفحات نیز کلمه «وقف» پاک و محو شده است (به‌عنوان نمونه صفحات ۱۴، ۲۵، ۳۵، ۴۵، ۵۴، ۶۱، نسخه عکسی را ملاحظه نمایید). همچنین، این نسخه واگذاری شده به کتابخانه مجلس (شماره ثبت ۹۱۱۸۴)، جزء کتاب‌های خریداری شده از فخرالدین نصیری است (برای دیدن شرح حال محمدرضا فخرالدین نصیری امینی (فخری)، نک: نصیری‌امینی، ۱۳۸۰: سراسر متن). محتمل است این نسخه او، همان نسخه صاحب *روضات الجنان* باشد (الخوانساری، ۱۳۹۰: ۴/ص ۶۷) که نصیری از کتابخانه او تهیه کرده است (نصیری‌امینی، ۱۳۹۴: ص ۳۱۸).

یادداشت‌های نسخه

در آغاز نسخه مهر بیضوی «الحسین منی و انا من الحسین» ثبت شده است. جدای از این، دو نوع یادداشت نویسی در نسخه قابل مشاهده است:

الف. یادداشت معرفی نسخه

۱. در برگ اول نسخه، با خط دست‌نویس غیرهنری و ظاهراً توسط شخصی غیر اهل علم و در تاریخ پس از یادداشت دوم نسخه (یعنی پس از ۱۰۳۶ق)، نوشته شده است: «کتاب سلیم بن قیس الهلالی. این کتاب در محضر حضرت علی بن الحسین علیه‌السلام قرائت شد و حضرت امام جعفر صادق علیه‌السلام درباره این کتاب فرموده‌اند من لم یکن عنده من شیعتنا و محبنا کتاب سلیم بن قیس الهلالی فلیس عنده من أمرنا شیء، و لا یعلم من ... شیء [الشیعة] و هو سرّ من أسرار آل محمّد علیهم‌السلام. در خصایص این نسخه این است که از روی نسخه که تاریخ کتابت آن سیصد و نه هجری بود نوشته شد و نسخه منقول‌عنه از نسخه نقل‌شده در زمان سلیم بن قیس کتابت شده».

۲. یادداشت صفحه اول قبل از متن اصلی که توسط فخرالدین حیدر الانکری (شرح حال او خواهد آمد) در حدود ۱۰۳۶ق نوشته شده، دو بخش دارد. قسمت اول، ذکر حدیثی به نقل از *مختصر البصائر حلّی* (م ۸۰۲ق به بعد) است (نک: حلّی، ۱۴۲۱: ص ۱۴۵): «هذا (... پارگی دارد: وَ مِنْ) كِتَابِ سُلَيْمِ بْنِ قَيْسِ الْهَلَالِيِّ رَحِمَهُ اللهُ عَلَيْهِ (در حاشیه انتهای خط

۱. حسن بن سلیمان حلّی (به احتمال متوفای ۸۰۲ق به بعد) از علمای شیعه قرن هشتم هجری قمری و از شاگردان شهید اول است. مشهورترین کتاب او، *منتخب یا مختصر بصائر الدرجات* است که احادیثی در فضائل و مناقب اهل بیت (ع) را در بر دارد.

نوشته شده: من مختصر البصائر سعد بن عبدالله اشعری ابی خلف القمی) رَوَاهُ عَنْهُ أَبَانُ بْنُ أَبِي عِيَّاشٍ وَقَرَأَهُ جَمِيعُهُ عَلَيَّ سَيِّدِنَا عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ (ع) بِحُضُورِ جَمَاعَةٍ مِنْ أَعْيَانِ الصَّحَابَةِ مِنْهُمْ أَبُو الطُّفَيْلِ فَأَقْرَهُ عَلَيْهِ مَوْلَانَا زَيْنُ الْعَابِدِينَ (ع)، وَقَالَ هَذِهِ أَحَادِيثُنَا صَحِيحَةٌ. قَالَ أَبَانُ: لَقَيْتُ أَبَا الطُّفَيْلِ بَعْدَ ذَلِكَ فِي مَنْزِلِهِ فَحَدَّثَنِي فِي الرَّجْعَةِ عَنْ أَنَسٍ مِنْ أَهْلِ بَدْرٍ، وَعَنْ سَلْمَانَ وَالمِقْدَادِ، وَأَبِي بِنِ كَعْبٍ. وَقَالَ أَبُو الطُّفَيْلِ: فَعَرَضْتُ هَذَا الَّذِي سَمِعْتُهُ مِنْهُمْ عَلَيَّ بِنِ أَبِي طَالِبٍ (ص) بِالْكُوفَةِ، فَقَالَ: هَذَا عِلْمٌ خَاصٌّ لَا يَسَعُ الْأُمَّةَ جَهْلُهُ، وَرُدُّ عِلْمِهِ إِلَى اللَّهِ. ثُمَّ صَدَّقَنِي بِكُلِّ مَا حَدَّثُونِي فِيهَا، وَقَرَأَ عَلَيَّ بِذَلِكَ قِرَاءَةً كَثِيرَةً وَفَسَّرَهُ تَفْسِيرًا شَافِيًا، حَتَّى صِرْتُ مَا أَنَا فِيهِ أَشَدَّ يَقِينًا مَتِي بِيَوْمِ الْقِيَامَةِ».

در ادامه و در قسمت دوم، آمده است: «ووجدت في آخر جزؤ الاول من كتاب سليم بن قيس رحمه الله بخط قديم قريب بزمان المصنف رحمه الله هذا الحديث الشريف في فضل هذا الكتاب: روي عن الصادق عليه السلام أنه قال: من لم يكن عنده من شيعتنا و محبينا كتاب سليم بن قيس الهلالي فليس عنده من أمرنا شيء، ولا يعلم من أسبابنا شيئاً، و هو أبجد الشيعة، و هو سرّ من أسرار آل محمّد عليهم السلام».

ب. یادداشت بلاغ

۱. امضای «بلغ الاعتبار و التصحيح» در بعضی صفحات ثبت شده است، همانند صفحات ۸، ۱۹، ۲۳، ۳۳، ۵۵، ۸۴، از فایل نسخه عکسی.

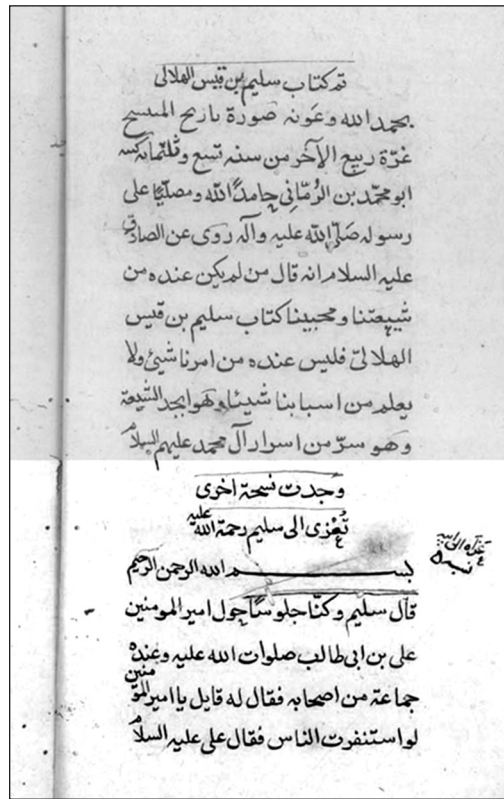
۲. در انتهای متن و در حاشیه اتمام نسخه آمده است: «بلغ الاعتبار و التصحيح بنسخه صحیحه قديمه جدا هكذا تاريخه في آخر الجزء الاول: غرة ربيع الآخر من سنة تسع و ثلاثمائة [ستمائة]، كتبه ابو محمد بن الرمانى حامداً الله مصليا علي رسوله و آله صلي الله عليهم بقلم اقل الأقلين المحتاج الي رحمة ربي العلي فخر الدين حيدر بن محمود الحسيني الانكري لخزانة مولانا السيد الانجب الافخم الاجل الاعظم الاتقي دوحه شجرة آل طه و يس مولانا ميرزا محمد حسين خلدالله نعمه و ضاعف شرفه و عظمه و نشر لواءه، و علمه و امضي سيفه و قلمه و جعل الاقدار عونيه و خدمه بحق الحق آمين و المرجو من جوده العميم ان لا ينسي داعيه في مظان استجابة الدعوات و بعد الصلوات (دو كلمه بعد را موريانه خورده و مشخص نيست)».

شرح حال فخرالدين حيدر الانكري

او چندان شناخته شده نيست و ترجمه قابل توجهی از او به دست نيامد. در دو منبع، چند كلمه پيرامون او سخن رفته است. در اعلام الشيعة آمده است: «حيدر اللنكري. فخرالدين بن محمود الحسيني من تلاميذ محمد أمين الاسترآبادي [م ۱۰۳۶ق]، صاحب الفوائد المدنيّه. كتب على ظهر نسخة من الفوائد المدنيّة بخطه بعد قراءة صاحب الترجمة الكتاب عليه، القراءة و البلاغ و الرواية في سنة إحدى و ثلاثين و ألف حكاة نجوم السماء عن شذور العقيان للمير اعجاز حسين الكنتوري» (تهراني، بی تا: ۱۹۵/۵). در تکمله أمل الآمل نیز آمده است: «حيدر بن محمود فخرالدين الحسيني اللنكري. من تلامذة محمد أمين الاسترآبادي. قرأ عليه كتاب فوائده المدنيّة سنة ۱۰۳۱ (إحدى و ثلاثين بعد الألف)، كذا في الشذور (الصدر، ۱۳۵۴: ۲/ص ۵۶۰).

۱. شناخته نشد.

صفحه آخر نسخه، و اتمام متن مدل
ساختاری ۲؛ نسخه شماره ۱۵۶۳۸

اطلاعات خاص سلیم شناسی نسخه

اشاره شد که نسخه‌های خطی کتاب‌های منسوب به سلیم، هفت - هشت مدل ساختاری نسخه با اختلافات و تحریرهای متفاوت دارند. بنابراین، لازم است تا به اطلاعات خاص سلیم‌شناسی هر نسخه، توجه شود تا در استفاده محققین از این نسخه‌ها، اشتباهات و سوء تفاهم‌هایی ایجاد نگردد. برخی از این اطلاعات عبارت‌اند از:

مدل ساختاری سند نسخه مجلس شورای اسلامی

درست است که این نسخه از نظر فیزیکی یک نسخه محسوب می‌شود، اما از نظر مدل‌های نسخ خطی کتاب‌های سلیم، شامل دو مدل ساختاری ۱ (هفت حدیثی) و مدل ساختاری ۲ (سی و دو حدیثی) گروه ج، از این کتاب‌ها است. این گروه نسخه‌ها (نوع ج) جدای از کاستی‌های فراوان احادیث نسبت به مدل‌های پر حدیث دیگر، حدود ۱۴ حدیث (جدای از احادیث مدل اول که به دنبال مدل دوم در نسخه کتابت شده است)، اضافه از چند مدل ساختاری دیگر (نسخه‌های ۴۰، ۴۱، ۴۸ حدیثی) دارد (توضیح شماره و ترتیب احادیث به زودی خواهد آمد).

برای توجه بهتر، وضعیت و جایگاه قرارگیری مدل ساختاری نسخه مجلس شورای اسلامی، در جدول مدل‌های نسخه‌های خطی سلیم مشخص شده است.

انواع مدل‌های نسخه‌های خطی کتاب‌های منسوب به سلیم بن قیس							
گروه ج							
ج، مدل ۲				ج، مدل ۱			
حدود ۳۲ حدیثی بی‌سند				حدود ۷ حدیثی بی‌سند			
کاتب الرمانی		نامشخص		-			
گروه ب							
ب، مدل ۵		ب، مدل ۴		ب، مدل ۳			
حدود ۴۲ + ۵ حدیثی سند مرسل با ارسال طویل		حدود ۴۲ حدیثی سند مرسل با ارسال طویل		حدود ۲۲ حدیثی سند مرسل با ارسال طویل			
محمد بن صبیح		حسن الدینوری		محمد بن صبیح		حسن الدینوری	
معمربن راشد	عمرین اذینه	معمربن راشد	عمرین اذینه	معمربن راشد	عمرین اذینه	معمربن راشد	عمرین اذینه
گروه X (مجهول)							
مدل ۶							
حدود ۵ + X حدیثی نسخه ناموجود، سند نامشخص							
گروه الف							
الف، شبه مدل (بحار الانوار)				الف، مدل ۷			
حدود ۴۶ حدیثی سند مرسل یا ارسال طویل				حدود ۴۸ حدیثی سند مرسل یا ارسال طویل			
منسوب به طوسی با واسطه		منسوب به طوسی بی‌واسطه		منسوب به طوسی با واسطه		منسوب به طوسی بی‌واسطه	
معمربن راشد	عمرین اذینه	معمربن راشد	عمرین اذینه	معمربن راشد	عمرین اذینه	معمربن راشد	عمرین اذینه
گروه درهم (انصاری)							
مدل ۸							
۹۹ حدیثی (۲۹ + ۲۲ + ۴۸) اسناد درهم و متعدد همه نسخه‌های قبلی							
سند حسن الدینوری		سند محمد بن صبیح		سند منسوب به شیخ طوسی			
عمرین اذینه							

جدول ۱: گروه و مدل‌های ساختاری نسخه‌های سلیم؛ به ترتیب تعداد احادیث در نسخه

اسناد نسخه خطی مجلس شورای اسلامی

نسخه‌های مدل ساختاری ۱ و ۲ از گروه ج نسخ خطی کتاب‌های سلیم که نسخه مجلس شورای اسلامی نیز از این قسم است، همگی بی‌سند هستند. این در حالی است که نسخه‌های دیگر مدل‌ها، اسناد متنوعی و مغشوش دارند که در برخی نسخه‌ها یک سند، برخی دو سند و برخی شامل سه سند هستند و این اسناد (که برخی اصلی و برخی نونویس هستند) شامل اسناد ابتدایی نسخه یا اسناد داخلی هستند (استادی، ۱۳۹۹ الف: سراسر متن). جدول کل اسناد نسخ کتاب‌های سلیم به این شرح است:

خلاصه کل اسناد نسخ خطی سلیم با حذف افتادگی‌ها (جدول شماره ۲)						
۱	حسن بن ابی یعقوب (الدینوری) (مجهول؟)	-	عبدالرزاق ابن همام بن نافع الصنعانی (م ۲۱۱)	ابراهیم بن عمر الیمانی (مجهول؟)	معمربن راشد (م ۱۵۳)	ابان عن سلیم
۲	حسن بن ابی یعقوب (الدینوری) (مجهول؟)	ابراهیم بن عمر الیمانی (مجهول؟) [اشتباه است]	عبدالرزاق ابن همام بن نافع الصنعانی (م ۲۱۱)	ایبه (همام بن نافع)	معمربن راشد (م ۱۵۳)	ابان عن سلیم
۳	حسن بن ابی یعقوب (الدینوری) (مجهول؟)	عبدالله بن عمر الیمانی (مجهول؟) [اشتباه است]	عبدالرزاق ابن همام بن نافع الصنعانی (م ۲۱۱)	ایبه (همام بن نافع)	معمربن راشد (م ۱۵۳)	ابان عن سلیم
۴	حسن بن الدینوری و عصمة بن ابی عصمة	احمد بن المتذربن احمدالصنعانی (مجهول؟)	عبدالرزاق ابن همام بن نافع الصنعانی (م ۲۱۱)	ایبه (همام بن نافع)	معمربن راشد (م ۱۵۳)	ابان عن سلیم
۵	ابن ابی جید (۴۰۸ ز)	محمد بن الحسن بن احمد بن الولید (م ۳۴۳) و محمد بن ابی القاسم ماجیلویه	محمد بن علی الصیرفی (؟)	حماد بن عیسی (م ۲۰۹)	عمر بن اذینة (۱۳۸ ز)	ابان عن سلیم
۶	علی؟ بن همام بن سهیل (م ۳۳۶)	عبدالله بن جعفر الحمیری (۲۷۰ ز)	یعقوب بن یزید (ظ ۲۷۹) و محمد بن الحسین بن ابی الخطاب و احمد بن محمد بن عیسی	محمد بن ابی عمیر (م ۲۱۷)	عمر بن اذینة (۱۳۸ ز)	ابان عن سلیم

داستان آغازین انتقال نسخه و راوی آن

در ابتدای بیشتر نسخه‌های خطی سلیم، داستانی به عنوان داستان نقل و انتقال کتاب از نویسنده اصلی (سلیم بن قیس) به راویان اولیه کتاب (ابان بن ابی عیاش و نیز معمربن راشد یا عمر بن اذینه) آمده که شامل دو بخش اصل داستان و راوی داستان است. در برخی از نسخه‌ها نیز به خاطر دستکاری و جعلی بودن اسناد نسخه‌ها، راوی داستان، دوگانه و متناقض درج شده (به عنوان نمونه نک: سلیم، ۱۰۵۹ق: برگ دوم)، به این معنی که در ابتدای داستان نام راوی شخصی و در انتهای داستان، شخص دیگری ذکر شده است. در هر صورت، نسخه مجلس شورا (شماره ۱۵۶۳۸)، در دو مدل ساختاری ۱ و ۲ خود، این داستان را ندارد.

تعداد و ترتیب احادیث نسخه مدل ۱ مجلس شورای اسلامی

نسخه‌های خطی سلیم مدل‌های متنوعی دارند که هرکدام شامل تعداد و ترتیب احادیث متفاوتی هستند. تعداد و ترتیب احادیث نسخه مدل ۱ مجلس شورای اسلامی به این شرح است:

تعداد احادیث موجود نسخه مدل ساختاری ۱

این مدل نسخه از کتاب‌های منسوب به سلیم، شامل ۷ حدیث است و همان‌طور که پیش‌تر اشاره شد، برخی از محتوای این احادیث، مشابه احادیث گروه ب از مدل‌های کتاب‌های سلیم هستند.

احادیث اول و آخر نسخه مدل ساختاری ۱

حدیث اول نسخه: (حدیث ۱۲ مطابق شماره‌های احادیث در چاپ انصاری): «قال سلیم و كنا جلوساً حول امیرالمؤمنین علی بن ابی طالب صلوات الله علیه و عنده جماعة من اصحابه فقال له قایل یا امیرالمؤمنین لو استنفرت الناس؟ فقال علی علیه السلم کفی بکم عیبکم قد استنفرتکم فلم تنفروا ونصحت لکم فلم تقبلوا ودعوتکم فلم تسمعوا و انتم شهود کالغیاب و احياء کأموات و صم ذوو أسمع و أتلو علیکم الحکمة و أعظکم بالموعظة...».

حدیث آخر نسخه: (حدیث ۷۰ مطابق شماره‌های احادیث در چاپ انصاری): «وعن سلیم بن قیس قال قلت لعلی بن ابی طالب؟ یا امیرالمؤمنین ما الأمر اللّازم الذی لا بد منه والأمر الذی إذا أخذت به و سعني الشک فیما سواه فقال؟ من شهد؟ الا إله إلا الله وحده لا شریک له و أن محمدا رسول الله و أقر بما أنزل الله و إقام الصلاة ... (انتهای حدیث) ... و اما الناصب انا و المعادی لنا فمشرک کافر عدو لله و العارفون بحقنا المؤمنون بنا مؤمنون مسلمون اولیاء الله». (تمام)

ترتیب احادیث نسخه مدل ساختاری ۱

مطابق شماره‌های احادیث در چاپ انصاری از کتاب سلیم، ترتیب این احادیث عبارت‌اند از: ۱۲، ۲۴، ۶۸، ۶۹، ۲۶ (۴ صفحه از آخر ناقص)، ۲۵ (۴ صفحه از آخر ناقص)، ۷۰.

تعداد و ترتیب احادیث نسخه مدل ساختاری ۲ مجلس شورای اسلامی

احادیث نسخه مدل ۲ مجلس شورا به این شرح است:

تعداد احادیث موجود نسخه مدل ساختاری ۲

این مدل نسخه از کتاب‌های منسوب به سلیم، شامل ۳۲ حدیث است. قابل ذکر است که برخی از محتوای این احادیث، مشابه احادیث گروه ب از مدل‌های کتاب‌های سلیم است و به نوعی احادیث تکراری می‌توان محسوب شوند.

احادیث اول و آخر نسخه مدل ساختاری ۲

حدیث اول نسخه: (از اواخر حدیث ۷ مطابق شماره‌های احادیث در چاپ انصاری): «(افتادگی دارد) یحاسبون، منهم من یغفر له و یدخله الجنة بالإقرار والتوحید ومنهم من یعذب فی النار ثم یشفع له الملائكة والأنبیاء والمؤمنون فیخرجون من النار و یدخلون الجنة فیسمون فیها الجهنمیون و منهم أصحاب الإقرار ولیست الموازین والحساب إلا علیهم لأن اولیاء الله العارفين لله و لرسوله والحجة فی أرضه وشهادته علی خلقه ... (انتهای حدیث) ... قال قل كلما أصبحت و أمسیت اللهم ابعثنی علی الإیمان بك و التصدیق بمحمد رسولك و الولاية لعلی بن ابی طالب والایتمام بالأئمة من آل محمد فإني قد رضیت بذلك یا رب عشر مرات قلت یا امیرالمؤمنین قد حدثني بذلك سلمان و أبوذر و المقداد فلم أدع ذلك منذ سمعته

منهم قال لا تدعه ما بقیت».

حدیث آخر نسخه: (حدیث ۴۲ مطابق شماره‌های احادیث در چاپ انصاری): «أبان عن سلیم قال حدثني عبد الله بن جعفر بن أبي طالب قال كنت عند معاوية ومعنا الحسن والحسين وعنده عبد الله بن العباس والفضل بن العباس فالتفت إلي معاوية فقال يا عبد الله بن جعفر ما أشد تعظيمك للحسن والحسين والله ما هما بخير منك ولا أبوهما خير من أبيك ولولا أن فاطمة بنت رسول الله أمهما لقلت ما أمك أسماء ... (انتهای حدیث) ... ما أشكل عليه إلى الله من ولايتنا ولم يعادنا، فنحن نرجوا له فأمره إلى الله فلما سمع ذلك معوية أمر للحسن والحسين صلى الله عليهما بألف ألف درهم لكل واحد بخمسمائة ألف».

ترتیب احادیث نسخه مدل ساختاری ۲

مطابق شماره‌های احادیث در چاپ انصاری، ترتیب این احادیث عبارت‌اند از: ۷ (۶ صفحه از ابتدا ناقص)، ۲۷، ۴۹، ۳۸ (در وسط متفاوت)، ۱۱، ۱۶، ۵۰، ۵۱، ۶، ۵۲، ۵۳، ۵۴، ۵۵، ۵۶، ۵۷، ۲۸، ۵۸ (فقط ۳ خط اول دارد)، ۵۹، ۶۰، ۵۸، ۶۱، ۶۲، ۶۳، ۳۰، ۶۴، ۳۱، ۶۵، ۳۷، ۶۶، ۳۳، ۶۷، ۲۳، ۴۲.

تبارشناسی نسخه

این نسخه، از گروه ج و مدل ساختاری ۱ و ۲ نسخه‌های خطی سلیم است. بنابراین، مسائل تبارشناسی این نسخه را باید فقط در نسخه‌های خطی هم‌گروه آن پیگیری نمود که برخی از آن‌ها عبارت‌اند از:

وضعیت مادر نسخه

ادعاشده از روی نسخه قدیمی ابومحمد الرمانی نگارش شده است. برای اطلاع بیشتر، به عنوان قدیمی‌ترین نسخه از این مدل ساختاری، در کتاب درباره نسخه‌های خطی کتاب‌های منسوب به سلیم یا مقاله مأخوذ از آن، مراجعه نمایید (نک: استادی، ۱۴۰۱خ: سراسر متن).

وضعیت نسخه برداری از نسخه مجلس شورای اسلامی

احتمالاً چندین نسخه به صورت مستقیم یا غیرمستقیم از روی این نسخه، نسخه برداری شده‌اند، همانند نسخه سید مستنبط و نیز نسخه سید جلالی به تاریخ ۱۳۸۵ق، اما شواهد دقیق و تصریح مستقیمی یافت نشد که نشان از این نسخه برداری داشته باشد.

تفاوت با نسخه‌های مدل مشابه

جدای از تفاوت‌های تحریری مرسوم در کلیه نسخه‌های خطی که شامل اختلاف برخی از کلمات و عبارات در متن احادیث است، برخی از تفاوت‌ها شامل کمبود کل حدیث یا بخشی از احادیث در نسخه‌های این مدل ساختاری ملاحظه می‌شود که عبارت‌اند از:

تفاوت نسخه‌ها در مدل ساختاری ۱ از کتاب‌های سلیم

در نسخه مجلس، یک حدیث (شماره ۱۴ مطابق احادیث در چاپ انصاری) نسبت به برخی از نسخه‌های هم‌گروه، کسری دارد و نیز حدیث ۲۵ و ۲۶ (مطابق شماره چاپی سلیم) نیز نسبت به نسخه کتابخانه کاشف الغطاء (شماره ۳۰۰۶) حدود چهار صفحه از انتهای حدیث، کمبود دارد. همچنین، در برخی از نسخه‌های این مدل ساختاری گروه، حدیث ۶۹ به صورت بسیار ناقص آمده است، یعنی تنها شش سطر اول حدیث را دارند.

تفاوت نسخه‌ها در مدل ساختاری ۲ از کتاب‌های سلیم

تقریباً از ۳۲ حدیث موجود در نسخه مجلس، حدود ۱۶ حدیث، نسبت به نسخه‌های این مدل ساختاری گروه، تفاوت کسری و اضافی دارند. به عنوان نمونه این شماره احادیث (مطابق چاپ انصاری) را در نسخه‌های هم‌گروه نگاه کنید: ۶، ۷، ۱۱، ۲۸، ۳۰، ۳۱، ۳۷، ۳۸، ۴۹، ۵۵، ۵۶، ۶۰، ۶۲، ۶۳، ۶۴، ۶۵، ۶۶. همچنین، حدیث هفدهم نسخه (شماره به ترتیب از اول نسخه)، در واقع سه سطر از حدیث بیستم همین نسخه است که در تطابق با شماره چاپ انصاری، حدیث شماره ۵۸ محسوب می‌گردد. این اختلال، در تمامی نسخه‌های این مدل ساختاری گروه، وجود دارد. برای توجه بهتر، دو جدول (شماره ۳ و ۴) از تفاوت نسخه‌های این مدل‌ها آماده شده است:

اختلاف تعداد و شماره احادیث گروه ج، مدل ۱، بی‌سند (انجام: و العارفون بحقنا ...)												
۱۴۱۵ق	۱۳۸۵ق	۱۲۹۸ق	قرن ۱۳	قرن ۱۳	اوایل قرن ۱۳	۱۱۱۳ق	۱۱۰۷ق	قرن ۱۱	۱۰۸۰ق	۱۰۶۶ق	۱۰۴۸ق	۱۰۳۶ق
چاپ محمد باقر انصاری	السید الجلالی نندارد	مؤسسه کاشف الغطاء ۳۰۰۶	آیت الله حسن صدر نندارد	السید مستنط نندارد	کتابخانه علامه فانی ۲۹۱	آیت الله گلپایگانی ۵۹۸۰/۲	حقوق دانشگاه تهران ۵۲۹۲۲	مجلس شورای اسلامی ۵۳۶۶/۳	آستان قدس رضوی ۹۷۱۹/۶	آیت الله بروجردی ۲۳۹	حسینی شوشتری‌ها ۷۵۰/۲	مجلس شورای اسلامی ۱۵۶۳۸
۱۱ الی ۱۱	ندارد	ندارد	ندارد	ندارد	ندارد	ندارد	ندارد	ندارد	ندارد	ندارد	ندارد	ندارد
۱۲	۱۲	۱۲	۱۲	۱۲	۱۲	۱۲	۱۲	۱۲	۱۲	۱۲	۱۲	۱۲
۱۳	ندارد	ندارد	ندارد	ندارد	ندارد	ندارد	ندارد	ندارد	ندارد	ندارد	ندارد	ندارد
۱۴	-	-	-	-	ندارد	ندارد	ندارد	-	-	-	-	ندارد
۱۵ الی ۲۳	ندارد	ندارد	ندارد	ندارد	ندارد	ندارد	ندارد	ندارد	ندارد	ندارد	ندارد	ندارد
۲۴	۲۴	۲۴	۲۴	۲۴	۲۴	۲۴	۲۴	۲۴	۲۴	۲۴	۲۴	۲۴
-	۶۸	۶۸	۶۸	۶۸	۶۸	۶۸	۶۸	۶۸	-	۶۸	۶۸	۶۸
-	۶۹	۶۹	۶۹	۶۹	۶۹	۶۹	۶۹	۶۹	۶۹	۶۹	۶۹	۶۹
۲۵	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
۲۶	۲۶ (۲ ص از آخر ناقص)	۲۶	۲۶ (۲ ص از آخر ناقص)	۲۶ (۲ ص از آخر ناقص)	۲۶ (۲ ص از آخر ناقص)	۲۶ (۲ ص از آخر ناقص)	۲۶ (۲ ص از آخر ناقص)	۲۶ (۲ ص از آخر ناقص)	۲۶ (۲ ص از آخر ناقص)	۲۶ (۲ ص از آخر ناقص)	۲۶ (۲ ص از آخر ناقص)	۲۶ (۲ ص از آخر ناقص)
-	۲۵ (۲ ص از آخر ناقص)	۲۵	۲۵ (۲ ص از آخر ناقص)	۲۵ (۲ ص از آخر ناقص)	۲۵ (۲ ص از آخر ناقص)	۲۵ (۲ ص از آخر ناقص)	۲۵ (۲ ص از آخر ناقص)	۲۵ (۲ ص از آخر ناقص)	۲۵ (۲ ص از آخر ناقص)	۲۵ (۲ ص از آخر ناقص)	۲۵ (۲ ص از آخر ناقص)	۲۵ (۲ ص از آخر ناقص)
-	۱۴ (۱۳ ص از ابتدا ناقص)	ندارد	۱۴ (۱۳ ص از ابتدا ناقص)	۱۴ (۱۳ ص از ابتدا ناقص)	-	۱۴ (۱۳ ص از ابتدا ناقص)	۱۴ (۱۳ ص از ابتدا ناقص)	۱۴ (۱۳ ص از ابتدا ناقص)	۱۴ (۱۳ ص از ابتدا ناقص)	۱۴ (۱۳ ص از ابتدا ناقص)	۱۴ (۱۳ ص از ابتدا ناقص)	-
۲۷ الی ۶۷	ندارد	ندارد	ندارد	ندارد	ندارد	ندارد	ندارد	ندارد	ندارد	ندارد	ندارد	ندارد
۶۸	-	-	-	-	-	-	-	-	ندارد	-	-	-
۶۹	ندارد	ندارد	ندارد	ندارد	ندارد	ندارد	ندارد	ندارد	ندارد	ندارد	ندارد	ندارد
۷۰	۷۰	ندارد	۷۰ (نسخه افتادگی دارد)	۷۰	۷۰	۷۰	ندارد	۷۰	۷۰	۷۰	۷۰	۷۰
...	=	=	=	=	=	=	=	=	=	=	=	=
جمع احادیث	جمع احادیث	جمع احادیث	جمع احادیث	جمع احادیث	جمع احادیث	جمع احادیث	جمع احادیث	جمع احادیث	جمع احادیث	جمع احادیث	جمع احادیث	جمع احادیث
۲۹ + ۲۲ + ۴۸	-	۶	۸	۷	۸	۶	۸	۷	۸	۸	-	۷

نتیجه‌گیری

۴۹ نسخه فیزیکی (۶۴ نسخه محتوایی) از نسخه‌های کتاب‌های منسوب به سلیم بن قیس در دسترس هستند که متعلق به بعد از قرن دهم هجری قمری می‌باشند. در این میان، قدیمی‌ترین استنساخ از قدیمی‌ترین نسخه تاریخ‌دار غیرموجود کتاب منسوب به سلیم بن قیس در کتابخانه مجلس شورای اسلامی تهران (با کد دستیابی ۱۵۶۳۸) وجود دارد که در پژوهش حاضر معرفی و بررسی شد. این نسخه کتابخانه مجلس، از جهت فیزیکی یک نسخه است، اما از جهت محتوایی، شامل دو مدل ساختاری (مدل ۱ و ۲ از گروه ج) از نسخه کتاب‌های سلیم است. همگی نسخه‌های مدل ۱ و ۲ از گروه ج نسخ خطی کتاب‌های سلیم که نسخه مجلس شورای اسلامی نیز از این قسم است، بی‌اسناد هستند، این در حالی است که نسخه‌های دیگر مدل‌ها، اسناد متنوع و البته مغشوش دارند. همچنین، نسخه کتابخانه مجلس (با کد دستیابی ۱۵۶۳۸) و نسخه‌های هم‌گروه آن، «داستان انتقال کتاب سلیم»، از سلیم بن قیس به راوی اول او (عمر بن اذینه یا معمر بن راشد) را در خود ندارند.

تاریخ کتابت این نسخه کتابخانه مجلس، احتمالاً قرن ۱۱ق (حدود ۱۰۳۶ق) یا پیش از آن است و کاتب نسخه نیز، نامشخص است. همچنین، با اینکه از این مدل ساختاری نسخه، چند نسخه دیگر وجود دارد، اما در آن‌ها، ادعای کتابت از نسخه قدیمی نشده است. بنابراین، این نسخه مجلس (شماره ۱۵۶۳۸)، اولین نسخه از این مدل کتاب‌های سلیم است که در آن ادعا شده، کتابت نسخه از روی نسخه کهن منسوب به کاتب «ابومحمد رمانی» صورت گرفته است.

قابل توجه است که نسخه مجلس و تمامی نسخه‌های گروه ج سلیم، جدای از کاستی‌های فراوان احادیث، نسبت به مدل‌های پر حدیث دیگر، حدود ۱۴ حدیث، اضافه از چند مدل ساختاری دیگر (نسخه‌های مدل ۴۰، ۴۱، ۴۸ حدیثی) دارند. تعداد و ترتیب احادیث نسخه مدل ساختاری ۱ مجلس شورای اسلامی (مطابق شماره‌های چاپ انصاری از کتاب سلیم)، این‌گونه است: ۱۲، ۲۴، ۶۸، ۶۹، ۲۶ (۴ صفحه از آخر ناقص)، ۲۵ (۴ صفحه از آخر ناقص)، ۷۰. همچنین، تعداد و ترتیب احادیث نسخه مدل ساختاری ۲ مجلس شورای اسلامی، این‌گونه است: ۷ (۶ صفحه از ابتدای حدیث ناقص)، ۲۷، ۴۹، ۳۸ (متن در وسط حدیث متفاوت)، ۱۱، ۱۶، ۵۰، ۵۱، ۶، ۵۲، ۵۳، ۵۴، ۵۵، ۵۶، ۵۷، ۲۸، ۵۸ (فقط ۳ خط اول حدیث را دارد)، ۵۹، ۶۰، ۵۸، ۶۱، ۶۲، ۶۳، ۳۰، ۶۴، ۳۱، ۶۵، ۳۷، ۶۶، ۳۳، ۶۷، ۲۳، ۴۲. جدای از تفاوت‌های تحریری مرسوم در کلیه نسخه‌های خطی که شامل اختلاف برخی از کلمات و عبارات در متن احادیث می‌باشند، برخی از تفاوت‌ها همچون کمبود کل حدیث یا بخشی از احادیث، در نسخه‌های این مدل ساختاری نسخه کتابخانه مجلس ملاحظه می‌شود.

منابع

۱. ابن حجر عسقلانی، احمد بن علی. (۱۳۲۶ق). *تهذیب التهذیب*. حیدرآباد دکن: بی‌نا.
۲. ابن غضائری، محمد بن حسین. (۱۴۰۶ق). *رجال ابن الغضائری*. قم: اسماعیلیان.
۳. استادی، کاظم. (۱۳۹۹الف). *درباره اسناد سلیم*. قم: کتابخانه دارالحدیث.
۴. استادی، کاظم. (۱۳۹۹ب). «اعتبار سنجی اصالت روایات مهدوی کتاب کنونی سلیم بن قیس و اعتبار کتاب، در آثار شیخ مفید». *انتظار موعود*. (شماره ۷۱)، ۶۹-۹۷.

۵. استادی، کاظم. (۱۳۹۹پ). درباره نسخه‌های خطی منسوب به سلیم. (مخطوط) قم: کتابخانه دارالحدیث.
۶. استادی، کاظم. (۱۳۹۹ت). «معرفی نسخه‌های خطی سلیم»، میراث شهاب. (شماره ۹۹)، ۱۸۸-۱۴۵.
۷. استادی، کاظم. (۱۳۹۹ث). نسخه‌های خطی منسوب به سلیم. (مخطوط) قم: کتابخانه دارالحدیث.
۸. استادی، کاظم. (۱۳۹۹ج). مأخذشناسی سلیم و کتاب او. قم: ارزشمند.
۹. استادی، کاظم. (۱۴۰۰الف). «بررسی انتساب سند کتاب سلیم به شیخ طوسی». علوم حدیث. (شماره ۹۹)، ۱۷۷-۱۵۰.
۱۰. استادی، کاظم. (۱۴۰۰ب). «بازشناسی مؤلف کتابی که المسترشد خوانده می‌شود». پژوهش‌های قرآن و حدیث دانشگاه تهران. (شماره ۲)، ۲۹۳-۲۶۹.
۱۱. استادی، کاظم. (۱۴۰۰پ). «قدیمی‌ترین نسخه خطی و ترجمه فارسی کتاب منسوب به سلیم بن قیس». نسخه‌شناسی متون فارسی. (شماره ۱۵)، ۳۰۳-۳۰۳.
۱۲. استادی، کاظم. (۱۴۰۰). اسرار آل محمد و سلیم بن قیس. قم: بوستان کتاب.
۱۳. استادی، کاظم. (۱۴۰۱). «بررسی وضعیت قدیمی‌ترین نسخه شناخته شده غیرموجود کتاب‌های سلیم». علوم قرآن و حدیث. (شماره ۱۱۰)، ۶۸-۳۷.
۱۴. اشکوری، سیدصادق. (۱۳۸۹). فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مجلس شورای اسلامی ج ۴۳. تهران: مجلس.
۱۵. تهرانی، آقابزرگ. (بی تا). طبقات اعلام الشیعه. تحقیق علینقی منزوی. قم: مؤسسه مطبوعاتی اسماعیلیان.
۱۶. حسینی، حمید؛ و محمدجعفر محمودتبار. (۱۳۹۰). عبدالرزاق الصنعانی شخصیت و تراثه علمی. قم: مرکز فقهی ائمه اطهار (ع).
۱۷. حلی، حسن بن سلیمان. (۱۴۲۱ق). مختصر البصائر. قم: موسسه النشر الاسلامی.
۱۸. الخوانساری، محمدباقر. (۱۳۹۰). روضات الجنات فی احوال العلماء و السادات. قم: اسماعیلیان.
۱۹. روضاتی، محمدعلی. (۱۳۹۳). «۳۱ نکته در باب سلیم بن قیس هلالی و کتاب او». ترجمه عبدالحسین طالعی. سفینه. (شماره ۴۵)، ۱۴۵-۱۱۵.
۲۰. سلیم بن قیس. (۱۳۹۷). اسرار آل محمد (ترجمه کتاب سلیم). قم: دلیل ما.
۲۱. سلیم بن قیس. (۱۴۱۵ق). کتاب سلیم بن قیس الهلالی. تصحیح و تحقیق محمدباقر انصاری زنجانی. قم: الهادی.
۲۲. سلیم بن قیس. (۹۱۸ق). کتاب سلیم بن قیس الهلالی (نسخه خطی). قم: کتابخانه آیت الله مرعشی. نسخه شماره ۱۳۲۵۲/۱.
۲۳. سلیم بن قیس. (۱۰۵۹ق). کتاب سلیم بن قیس الهلالی (نسخه خطی). مشهد: کتابخانه آستان قدس رضوی. نسخه شماره ۳۷۶۳۳.
۲۴. سلیم بن قیس. (۱۱ق). کتاب سلیم بن قیس الهلالی (نسخه خطی). قم: کتابخانه مجلس شورای اسلامی. نسخه شماره ۱۵۶۳۸.
۲۵. الصدر، السید حسن. (۱۳۵۴ق). تکمله أمل الآمل. بیروت: دار المورخ العربی.

۲۶. مدرسی طباطبایی، حسین. (۱۳۸۳). میراث مکتوب شیعه. ترجمه علی قرائی. قم: کتابخانه تاریخ ایران و اسلام.
۲۷. نصیری امینی، فخرالدین. (۱۳۹۴). «فهرست نسخه‌های خطی فخرالدین نصیری (ثمره العمر)». به کوشش سید محمد حسین حکیم. اوراق عتیق. (شماره ۴)، ۳۱۷-۶۵۱.
۲۸. نصیری امینی، محمدرضا فخرالدین. (۱۳۸۰). «به یاد محمدرضا فخرالدین نصیری امینی (فخری)». آینه میراث. (شماره ۱۳)، ۴۴-۴۶.
۲۹. یحیی، علی. (۱۳۹۷). «سلیم بن قیس در کتب سته». دست‌نویس (انتشار نیافته).